

STUDIE

Vertikálna sociálna mobilita v prostredí ľudáckej politickej elity na konci medzivojnového obdobia ako jeden z predpokladov holokaustu na Slovensku¹

MARTIN PEKÁR

Vertical Social Mobility in the Environment of the People's Party Political Elite at the End of the Interwar Period as One of the Preconditions of the Holocaust in Slovakia

The article represents the outcome of a research project that has been conducted with the objective of investigating the social context of the Holocaust in Slovakia through an analysis of vertical social mobility within the environment of the People's Party political elite. The subject of the analysis is the life trajectory of Andrej Germuška (1902–1992), with particular attention paid to the interpretation of those life events from the interwar period and the breakthrough year of 1938, which may offer an explanation of his political and human attitudes in the process of Aryanization. The analysis illustrates a direct correlation between the vertical social mobility of the People's Party elite at the lower levels of the hierarchy and the nature of the anti-Jewish policy, as well as the broader regime of the Slovak state between 1939 and 1945.

Keywords: Slovak People's Party, 1918–1945, Political Elite, Holocaust, Andrej Germuška

1 Článok je výstupom projektu podporeného VEGA MŠVVaM SR č. 1/0109/22.

Úvod – východiská a širší kontext výskumu sociálnej mobility

Výskum holokaustu na Slovensku púta od Novembra 89 kontinuálnu pozornosť bádateľov nielen z oblasti historických vied, ale aj viacerých ďalších disciplín. Najmä v ostatných rokoch reflektuje tiež najnovšie trendy v prístupoch a metodológii výskumu holokaustu a je prepojený na medzinárodné prostredie. Vďaka tomu možno konštatovať, že dnešný stav poznania základných línií historického vývoja holokaustu na Slovensku dosahuje solídnu úroveň.² Pozornosť bádateľov sa môže upriamiť na špecifické alebo menej preskúmané problémy, prípadne na aplikáciu overených interdisciplinárnych prístupov a na výskum holokaustu na Slovensku v širšom kontexte historických procesov a spoločenských javov.

Ako už dávnejšie upozornil E. Nižňanský, jedným z málo preskúmaných problémov je sociálne pozadie holokaustu na Slovensku.³ Výskum sociálneho pozadia holokaustu je sám osebe mimoriadne komplexný, pretože môže v sebe obsahovať celý rad aspektov – faktorov, ktoré vplývali na vývoj a podobu historických udalostí: kultúrne (antisemitizmus, rasizmus), ekonomické (arizácia), politické (mocenský vzostup ľudáctva a jeho ideologické východiská), psychologické (posilňovanie národnej identity) a sociálne v užšom zmysle slova, napríklad snahy o zmenu v sociálnej štruktúre spoločnosti. Dá sa povedať, že poznanie sociálneho pozadia holokaustu má kľúčový význam nielen pre celkové pochopenie okolností vzniku, charakteru, špecifik a priebehu tejto bezprecedentnej jedinečnej genocídy, ale aj pre odhalenie zložitosti a hĺbky predpokladov holokaustu v súdobej spoločnosti a ich dopadov na súčasnosť.

Tento článok je priebežným výsledkom výskumu, ktorý sa zameriava na problematiku sociálneho pozadia holokaustu na Slovensku v kontexte zmien sociálnej štruktúry spoločnosti, konkrétne v dôsledku vertikálnej sociálnej mobility. Vertikálna sociálna mobilita skúma pohyb jednotlivca alebo sociálnej skupiny v rámci rôznych úrovní spoločenskej hierarchie (najmä vo väzbe na majetok, príjem či status) smerom nahor alebo nadol. Výskum sociálnej mobility sa poväčšine sústreďuje na analýzu takých faktorov, ako rodinné zázemie, vzdelanie, ekonomická situácia a pod.⁴ Špecifickú podobu má tento výskum

2 Stručný prehľad viď: NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku 1938 – 1945*. Banská Bystrica 2016, s. 15–26.

3 Tamtiež, s. 21–22.

4 Priekopníkom výskumu sociálnej mobility bol Pitirim A. Sorokin (1889 – 1968). Na neho postupne nadviazal celý rad autorov, z ktorých je potrebné zmieniť aspoň meno Otis Dudley Duncan (1921 – 2004), pretože významne prispel k rozvoju niekoľkých kľúčových nástrojov a metód štúdia sociálnej mobility (napr. známy socioekonomický index povolania alebo pokročilé štatistické techniky). Jednou z kľúčových otázok pri štúdiu vertikálnej sociálnej mo-

v prípade, že sa zameriava na vertikálnu sociálnu mobilitu v podmienkach nedemokratického režimu, pretože v takom prípade býva mobilita na jednej strane ovplyvnená súborom ďalších, často pre ten ktorý režim jedinečných faktorov, akými sú politická lojalita, členstvo vo vládnucej strane, väzby na vládnu elitu a pod., kým na druhej strane môžu do úzadia ustupovať niektoré inak „štandardné“ faktory, ako vzdelanie či individuálne schopnosti. Vertikálna sociálna mobilita v nedemokratickom režime má ešte jedno významné špecifikum. Kým v modernej demokratickej spoločnosti je omnoho častejším javom sociálna mobilita smerom nahor, v nedemokratickom režime je bežná sociálna mobilita jednotlivca, ba dokonca celých sociálnych skupín smerom nadol.⁵

Výskum sociálnej mobility v podmienkach nedemokratických režimov nie je, samozrejme, neprebádaným územím. Týka sa to najnovších dejín (postsovietske republiky, Čína, Blízky východ, Latinská Amerika) i prvej polovice 20. storočia – sovietske Rusko, fašistické Taliansko, nacistické Nemecko. Vzhľadom na charakter ľudáckeho režimu, ktorý na Slovensku prevzal moc na jeseň 1938, a na dobrovoľnú príslušnosť slovenského štátu do nacistickej sféry vplyvu sú pre výskum vertikálnej sociálnej mobility z hľadiska možnej inšpirácie i prienikov zaujímavé, popri východiskových sociologických prácach, najmä posledné dva uvedené prípady. V prípade fašistického Talianska výskum tematicky osciluje najčastejšie okolo problému stavovského štátu, štátnych investícií, vytvárania nových elít, vzdelávania a čiastočne protižidovskej politiky ako kľúčových špecifických faktorov vertikálnej sociálnej mobility. Pri nacistickom Nemecku sú to popri spomínaných (okrem stavovského štátu) napríklad ešte aj rasovo odôvodňovaná sociálna politika a rodová politika. Pre nacistické Nemecko sú k dispozícii tiež práce venované sociálnej mobilitě na príklade rôznych vzoriek členov NSDAP či štúdie, ktoré vertikálnu sociálnu mobilitu dávajú do súvislosti s protižidovskou politikou (vylúčenie, arizácia, propaganda). Osobitosťou slovenského prípadu je, že ľudácky režim vládol výrazne kratšie ako nedemokratické režimy v Taliansku a Nemecku, a preto pri výskume sociálnej mobility vzniká výrazný presah smerom k medzivojnovaj demokratickej ČSR.

Detailnejší pohľad na charakter ľudáckeho režimu potvrdzuje vyššie spomínaný fakt o aktuálnom stave poznania. O nástupe, charaktere i vývoji ľudáckeho režimu vieme pomerne veľa. Zuzana Tokárová ho, nadväzujúc na staršiu

bility je problém jej exaktného merania. Táto otázka ostáva v článku mimo pozornosti, pretože v analyzovanom prípade niet pochyb o zmene majetkových pomerov a spoločenského statusu.

5 Bližšie viď: SAUNDERS, Peter: *Social Class and Stratification*. London; New York 1990. SOROKIN, Pitirim A.: *Social and Cultural Mobility*. Glencoe, IL 1959.

prácu Ivana Kamenca,⁶ presvedčivo typologicky zaradila medzi autoritárske nedemokratické režimy s prehlbujúcimi sa totalitnými tendenciami.⁷ Celý rad autorov sa dotkol otázky ideologických východísk režimu, vnútornej štruktúry a vývoja či medzinárodnopolitických súvislostí jeho vzniku a existencie. Napriek prebiehajúcej diskusii⁸ chýbajú analytické práce, ktoré by exaktne určili pozíciu režimu medzi talianskym fašizmom a nemeckým nacizmom z hľadiska ideologických východísk i prejavov praktickej politiky a išli by nad rámec všeobecne známych rozdielov (rasizmus, korporativizmus, postavenie štátostrany, vojenské ciele, vzťah s katolíckou cirkvou a pod.). Pomerne málo analyzovaný bol doteraz tiež sociálny program Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a východiská jej sociálnej politiky po nástupe k moci,⁹ čo môže súvisieť s faktom, že strana a neskôr ani štát nemali, paradoxne, ucelený zosystematizovaný sociálny program a opierali sa skôr o deklaratívne programové tézy a vyjadrenia čelných predstaviteľov strany.¹⁰ Ako však ukázal I. Kamenec práve na príklade protižidovskej politiky, o zmenu sociálnej štruktúry spoločnosti predstaviteľa režimu nepochybné aktívne usilovali.¹¹

Výskum vertikálnej sociálnej mobility v nedemokratickom režime ako jedného zo sociálnych predpokladov holokaustu prezentovaný v tomto článku reflektuje, okrem iného, dve perspektívy – lokálnu (mesto) a individuálnu (mikrohistorickú). Prínos lokálnej perspektívy vysvetlil britský historik J. Noakes. Podľa neho lokálna perspektíva dokáže priblížiť to, do akej miery globálna alebo národná (resp. celoštátna) situácia ovplyvnila a bola ovplyvnená miestnymi

6 KAMENEC, Ivan: Politický systém a režim slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: KAMENEC, Ivan: *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava 2000, s. 63–81.

7 TOKÁROVÁ, Zuzana: *Slovenský štát: režim medzi teóriou a politickou praxou*. Košice 2016, s. 236.

8 HRUBOŇ, Anton: Prečo slovenská historiografia a spoločnosť potrebujú novú paradigmu európskeho fašizmu? Poznámky (nielen) k monografii Jakuba Drábika *Fašizmus*. In: *Historický časopis*, 2020, roč. 68, č. 2, s. 335–351. DRÁBIK, Jakub: Pomalé prekračovanie tradičných mezí. Fašizmus v prvni ČSR jako metodologický problém české, slovenské a československé historiografie z hľadiska historiků „nového konsenzu“. In: *Soudobé dějiny*, 2022, roč. 29, č. 2, s. 381–414. SZABÓ, Miloslav: Hitler's Priests in Slovakia? On the Convergence of Catholicism and Fascism in Nazi "New Europe". In: *Soudobé dějiny*, 2022, roč. 29, č. 3, s. 691–723.

9 Všeobecnejšie k téme viď napr.: ŠUSTROVÁ, Radka: *Zastřené počátky sociálního státu*. Praha 2020. RIGOVÁ, Viktória: *Mládež nad priepasťou*. Bratislava 2022.

10 K programu viď: ROLKOVÁ, Natália: Smerovanie Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1905 – 1939 na podklade jej programových dokumentov. In: *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Zost. Letz, Róbert – Mulík, Peter – Bartlová, Alena. Martin 2006, s. 162–180. Sociálna politika spadala v rokoch 1939 – 1945 do značnej miery pod ministerstvo vnútra. Na ilustráciu jej obsahu a charakteru viď napr. bilančný článok: Sociálna politika slovenského štátu. (Nad päťročnou prácou Ministerstva vnútra.) In: *Slovák*, 1944, roč. 26, č. 61, s. 26–27.

11 KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991.

okolnosťami, napr. ekonomickými podmienkami, historickou tradíciou, záujmami aktérov atď. Prehľbuje pochopenie historických procesov tým, že ukazuje súčasne rozmanitosť i komplexnosť skúseností.¹² Prínosom individuálnej perspektívy je, že odhaľuje skryté aspekty osoby alebo skupiny ľudí prostredníctvom redukcie mierky analyzovaného predmetu, uprednostňovania ego dokumentov, sledovania a odhaľovania neznámych spojení alebo rekonštrukcie sociálnych sietí. Využíva metódy celého radu ďalších disciplín, vrátane mimoriadne vhodnej a rozšírenej biografickej metódy.¹³ Svojím zameraním prispieva, povedané slovami českého historika a antropológa J. Horského, ku kritickému prehodnoteniu makrohistorického substancionalistického poňatia procesov a štruktúr.¹⁴ Ako upozorňuje historik Ch. G. De Vito, niektoré typy mikrohistorického výskumu sú založené na výlučnom spojení individuálneho a lokálneho. Obe perspektívy sa bežne aplikujú práve pri výskume holokaustu.¹⁵

Cieľom môjho výskumu, ktorého výsledkom je aj tento článok, bolo preskúmať zdanlivo jasné tvrdenie, že spoločensko-politické a predovšetkým personálne zmeny v prostredí lokálnej politickej elity na Slovensku po uchopení moci ľudákmi v októbri 1938 boli jedným z významných sociálnych predpokladov holokaustu. Ako som ukázal v predchádzajúcich odsekoch, prostredníctvom vhodne zvolenej sociálno-historickej analýzy konkrétneho prípadu z lokálnej úrovne a nižšej straníckej hierarchie je možné historické udalosti nielen vysvetliť na úrovni konkrétneho prípadu, ale postihnúť pri tom rôzne ďalšie aspekty, najmä vzťah medzi štátnou, resp. straníckou politikou a lokálnymi procesmi a úlohou jednotlivca v nich, jeho vnútornou motiváciou, a tým prispieť k rozvoju poznania v oblasti výskumu holokaustu na Slovensku, podoby slovenskej štátnosti z rokov 1939 – 1945, ľudáctva a v neposlednom rade k otázke charakteru slovenskej spoločnosti v 20. storočí. Predmetom analýzy bude prípad ľudáka Andreja Germušku. Týmto článkom v istom zmysle nadväzujem na staršiu analýzu o výmenách mestských politických elít v rokoch 1938 – 1940 ako nástroji uchopenia moci ľudákmi na lokálnej úrovni, v ktorej som sa upriamoval na proces výmeny elity v meste Prešov, vrátane úlohy a postavenia Germušku.¹⁶

12 NOAKES, Jeremy: Regional and Local Perspectives on Nazism. In: *German History*, 1995, roč. 13, č. 3, s. 389.

13 Bližšie viď: MAGNÜSSON, Sigurður Gylfi – SZIJÁRTÓ, István M.: *What is Microhistory? Theory and Practise*. London; New York 2013.

14 HORSKÝ, Jan: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha 2009, s. 96.

15 Viď napr. *Microhistories of the Holocaust*. Eds. Zalc, Claire – Bruttman, Tal. New York; Oxford 2017.

16 V analýze je, okrem iného, sformulovaná definícia pojmu mestská politická elita: „Pod užším označením mestská politická elita chápeme relatívne malú súdržnú sociálnu skupinu, ktorej

Jeho životná trajektória, myšlienkový svet i politická činnosť v 20. a na prelome 30. a 40. rokov 20. storočia sa, samozrejme, spájali s národne orientovanou politikou a Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou.

V uhorskom období slovenských dejín pred rokom 1918, podobne ako aj v období medzivojnového Československa mala národne orientovaná politika v slovenskom politickom myslení a praxi významné postavenie. Jej základnými znakmi boli nacionalizmus, antiliberalizmus a latentný univerzálny antisemitizmus, ktoré ju formovali od 70. rokov 19. storočia.

Vývoj antiliberalizmu v čase možno schematicky zjednodušiť do línie: konzervativizmus – politický katolicizmus – kresťanský nacionalizmus – fašizmus (R. Griffin ho definoval ako radikálne národné obrozenie¹⁷). Rok 1918 je všeobecne uznávaným periodizačným medzníkom, a to nielen v politických dejinách. Okrem všetkých pozitív, ktoré tento rok symbolicky priniesol Slovensku, predovšetkým v podobe vzniku demokratickej Československej republiky, urýchlil rozvoj viacerých negatívnych spoločensko-politických javov. V prípade antisemitizmu došlo k posunu od antisemitskej rétoriky k antisemitskej praxi naprieč politickým spektrom a spoločnosťou, ako to veľmi výstižne opísal M. Szabó.¹⁸

Antiliberalizmus aj antisemitizmus spolu s nacionalizmom a sociálnou otázkou tvorili jadro programu Slovenskej ľudovej strany, ktorý A. Hruboň v kontexte znalosti nasledujúceho vývoja nazval ľudáckym kultúrnym kódom.¹⁹ Strana pôvodne vznikla ako derivát maďarského politického katolicizmu.²⁰

členovia zdieľajú spoločné hodnoty a záujmy. V rukách jej príslušníkov sa koncentruje politická autorita umožňujúca ovplyvňovať chod i ďalšie smerovanie miestneho spoločensko-politického vývoja v súlade s vlastnými záujmami. Príslušníci mestskej politickej elity zastávajú najvyššie pozície v mestskej samospráve. Disponujú v rámci svojho politického priestoru exekutívnymi alebo regulatívnymi kompetenciami, preto sa aktívne zúčastňujú alebo sú veľmi blízko politického rozhodovania o závažných otázkach vývoja spoločnosti (nielen politických, ale aj ekonomických, kultúrnych a pod.). Svoju pozíciu si monopolizujú. Oproti mestskej politickej elite stojí početná masa politicky pasívnych ľudí – obyvateľov mesta, ktorí sú viac-menej eliminovaní z procesu rozhodovania, sú riadení a kontrolovaní elitou.“ Podrobne viď: PEKÁR, Martin: Replacement of Municipal Political Elite as a Tool for Seizing Power and Consolidating an Authoritarian Regime in Slovakia 1938–1940. In: *The City and History*, 2020, roč. 9, č. 1, s. 94–96.

17 GRIFFIN, Roger: *The Palingenetic Core of Fascist Ideology*. Dostupné na: <https://www.libraryofsocialscience.com/ideologies/resources/griffin-the-palingenetic-core/> (13. 8. 2024).

18 SZABÓ, Miloslav: *Od slov k činom*. Bratislava 2014.

19 HRUBOŇ, Anton: Slovenský fašizmus. In: Hruboň, Anton a kol.: *Fašizmus náš slovenský*. Bratislava 2021, s. 22.

20 K tomu viď: BARTLOVÁ, Alena: Hlinkova slovenská ľudová strana. In: Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*. Brno 2005, s. 833–860. LETZ, Róbert: Hlinkova sloven-

HSLS sa pod vedením katolíckych kňazov, najprv Andreja Hlinku a neskôr Jozefa Tisa, stala dominantnou národne orientovanou politickou stranou na území Slovenska a jedinou vládnuou politickou stranou na autonómnom (október 1938) a neskôr samostatnom (marec 1939) Slovensku. Podľa R. Holeca práve takéto prepojenie strany s klerom prinášalo so sebou agresívnejšie vystupovanie voči liberalizmu.²¹ Odvrátenou stránkou preferovania národných a sociálnych princípov sa prirodzene stával antisemitizmus, spočiatku prítomný nenápadne, avšak kontinuálne naberajúci na význame.²² Ako už bolo spomenuté, pod vedením Hlinkovej slovenskej ľudovej strany bol vyhlásený slovenský štát závislý od nacistického Nemecka, a nastolený nedemokratický autoritársky režim s narastajúcimi prvkami totality, ideologicky spätý s fašistickými a nacistickými princípmi. Predstavitelia slovenského štátu počas celej jeho existencie vedli protižidovskú politiku a aktívne sa podieľali na holokauste.

Samotný Germuška je v podstate neznámou osobou, o ktorej nie sú k dispozícii žiadne relevantné odborné práce. V obmedzenej miere rezonuje v miestnej pamäti v rodisku, kde mu bola v roku 2002 odhalená pamätná tabuľa.²³ Bol aktívny vo verejnom živote a v ľudovej strane, bol poslancom od zvolenia do autonómneho snemu v roku 1938 a mandát vykonával až do ukončenia činnosti snemu v roku 1945. V čase vojny jeho aktivity monitoroval nacistický Sicherheitsdienst. Po vojne bol najprv objektom povojnového policajného vyšetrovania a retribučného súdnictva, neskôr objektom záujmu Štátnej bezpečnosti. Ako človek so vzťahom k publicistickej a literárnej tvorbe prispieval v medzivojnovom období do tlače a v povojnovom období, počas väznenia a po amnestovaní si viedol poznámky. Vďaka všetkým uvedeným aktivitám a nespornej činorodosti zanechal pomerne rozsiahlu stopu v primárnych prameňoch, na základe ktorých sa dá zrekonštruovať nielen jeho životopis, ale aj myšlienkový svet.

ská ľudová strana. (Pokus o syntetický pohľad.) In: *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Zost. Letz, Róbert – Mulík, Peter – Bartlová, Alena. Martin 2006, s. 12–108.

- 21 HOLEC, Roman: *Hlinka – Otec národa?* Bratislava 2019, s. 163. K postaveniu katolíckej cirkvi v medzivojnovom období vid': LETZ, Róbert: Die römisch-katholische Kirche in der Slowakei in den Jahren 1918–1938. In: *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der Slowakei im 20. Jahrhundert*. Göttingen 2024, s. 147–186.
- 22 LORMAN, Thomas: *The Making of the Slovak People's Party*. London; New York 2019, s. 183–184. K antisemitizmu v politike na začiatku 20. rokov, najmä kampani proti „židobolševizmu“ vid': SZABÓ, Miloslav: *Od slov k činom*, s. 222–226. Tiež: HRUBOŇ, Anton: Politický jazyk Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a jeho premeny. In: *Ludácka čítanka*. Ed. Hruboň, Anton. Bratislava 2019, s. 15–24.
- 23 Bližšie vid': ČECHOVÁ, Ivana – ONDRIA, Erik – KREMPASKÁ, Veronika – DULIN, Peter: *Župčany v premenách času*. Župčany 2018. V knihe je aj biografický medailón Andreja Germušku od E. Ondriu (s. 153–157).

Andrej Germuška sa narodil v roku 1902 v obci Župčany, v obci pár kilometrov od Prešova, v ktorej pretrvávala tradícia pôsobenia Jonáša Záborského.²⁴ Pochádzal z viacdetnej katolíckej roľníckej rodiny. Otec rodiny vlastnil približne 3,5 hektára pôdy, čo nebol mimoriadne veľký majetok. Šestročnú ľudovú školu absolvoval v rodnej obci, v rokoch 1914 – 1922 navštevoval katolícke gymnázium v Prešove. Následne začal študovať teológiu, avšak toto štúdium rýchlo zanechal. V rokoch 1922 – 1927 študoval učiteľstvo v Prahe, Krakove a Bratislave. Vojenskú prezenčnú službu absolvoval v rokoch 1929 – 1931 v Košiciach. V rokoch 1931 – 1938 pôsobil ako stredoškolský učiteľ v Trenčíne, Prešove, Kežmarku a Rimavskej Sobote. Medzičasom, v roku 1934, sa oženil a ešte v tom istom roku rozviedol.²⁵ Rozvedený a bezdetný ostal do konca života. Prelom v Germuškovom živote znamenala vnútropolitická kríza z jesene 1938 a nástup ľudákov k moci. Spoločensko-politické zmeny a jeho aktívna úloha v nich mu v krátkom čase, teda ešte do konca roku 1938, vyniesli miesto povereného riaditeľa na prešovskej učiteľskej akadémii. Stal sa súčasťou lokálnej politickej elity a vzhľadom na svoju predchádzajúcu aktivitu a kontakty v rámci ľudovej strany, čo bude predmetom analýzy v ďalšej časti článku, sa mu potenciálne otvárala možnosť vzostupu v štátnom i straníckom aparáte. V rokoch 1939 – 1945 popri výkone mandátu poslanca snemu striedal pozície v samospráve a v rámci straníckej hierarchie. Zapojil sa tiež do procesu arizácie. Najmä v rokoch 1938 – 1942 patril k politickej elite a to napriek skutočnosti, že nezastával nepretržite ani jednu stabilnú vysokú funkciu okrem poslaneckého mandátu, ale väčšinu času pôsobil v rôznych funkciách na nižších úrovniach. Po vojne bol v roku 1948 odsúdený Ľudovým súdom v Bratislave na 15 rokov odňatia slobody. Do výkonu trestu nastúpil až v roku 1953, pretože od konca vojny sa skrýval. Na slobodu bol prepustený po amnestii v roku 1960. Následne pracoval v zberných surovinách. Zomrel v roku 1992.

24 Jonáš Záborský (1812 – 1876) – pôsobil v Župčanoch ako rímskokatolícky farár od roku 1853 až do svojej smrti. Netešil sa síce priazni svojich farníkov, avšak práve tu vznikla väčšina jeho literárnych diel a historické dielo o dejinách Uhorska. V Župčanoch sa venoval rozvoju národného života, o čom svedčí zachovaná korešpondencia a aktívna podpora slovenských študentov prešovského evanjelického kolégia. Bližšie viď: SEDLÁK, Imrich: *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin 2012, s. 437–445.

25 Nepodarené manželstvo ho trápilo potom po celý život. Po občianskom rozvoze až do smrti neúspešne usiloval o jeho cirkevné anulovanie. V čase politickej kariéry ťažko niesol fakt, že ako poslanec katolíckej strany nemá túto záležitosť cirkevne vysporiadanú. Viď: Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (ďalej A ÚPN), f. KE-OP-9075. Agentúrna správa z 31. 8. 1962. O riešenie sa vo Vatikáne zaujímal vyslanec K. Sidor. Bližšie viď: SIDOR, Karol: *Vatikánsky denník I*. Bratislava 2011, s. 371.

Čo teda predchádzalo Germuškovmu vzostupu v roku 1938 a vytvorilo myšlienkový základ a mocenský predpoklad pre jeho podporu ľudáckeho režimu v rokoch 1938 – 1945 aj s aktívnou osobnou účasťou na protizhídovskej politike?

Vertikálna sociálna mobilita v prostredí ľudovej strany. Prípady Andrej Germuška

Andrej Germuška patril ku generácii, ktorá dosiahla dospelosť v podmienkach medzivojnového Československa, avšak jeho osobnosť sa formovala už od útleho detstva. Povinnú školskú dochádzku ukončil ešte pred rokom 1914 v uhorskom školskom systéme poznačenom maďarizáciou priamo v Župčanoch, teda v obci, ktorá bola zo sociálnej stránky silno zasiahnutá vystáhovalctvom a v ktorej sa veľká časť obyvateľstva živila ako poľnohospodárski robotníci a deputátnici na veľkostatku šľachtickej rodiny Pulských.²⁶

Stredoškolské štúdium absolvoval v hektických vojnových a prvých povojnových rokoch poznačených rozpadom monarchie, zápasom o začlenenie Slovenska do novej republiky a tiež prvými vážnymi problémami v otázke štátoprávneho usporiadania vzťahov Slovákov a Čechov v spoločnom štáte. V týchto rokoch bol pod vplyvom Štefana Onderča, farára z neďalekých Ražňan, ktorý však nebol obyčajným dedinským farárom a miestnou autoritou. Už pred rokom 1918 sa angažoval v politike, v medzivojnovom období sa vypracoval na jednu zo šedých eminencií HSLS a najvplyvnejšieho zástancu národne orientovanej, autonomistickej politiky na východe Slovenska.²⁷ Bol to pravdepodobne Onderčo, kto Germušku nasmeroval na štúdium teológie a kto (ako zahraničnopolitický expert ľudovej strany) vzbudil u mladého Germušku celoživotný záujem o geopolitiku, badateľný aj v povojnových zápiskoch a opakovane spomínaný v spisovej agende komunistickej Štátnej bezpečnosti.

Andrej Germuška patril k pomerne malej časti populácie, ktorá na Slovensku v 20. rokoch dosiahla vysokoškolské vzdelanie. Odchod na štúdium mu

26 K národnostnej, konfesionálnej a sociálnej štruktúre obyvateľov obce vid: ČECHOVÁ, Ivana – ONDRIA, Erik – KREMPASKÁ, Veronika – DULIN, Peter: *Župčany v premenách času*, s. 19–39. Autorkou príslušnej časti je V. Krempaská.

27 Štefan Onderčo (1884 – 1937) – bol národne orientovaný rímskokatolícky farár, publicista a popredný predstaviteľ ľudovej strany. Na svojej fare v Ražňanoch zorganizoval už v decembri 1918 zhromaždenie na podporu spoločného štátu Slovákov a Čechov. Počas celého medzivojnového obdobia až do svojej smrti bol poslancom za HSLS v pražskom parlamente. Bližšie vid: ČIŽMÁR, Marián: Štefan Onderčo. In: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava 2000, s. 1011.

otvoril obzor v rozsahu, aký by doma nemal šancu získať, a zaradil ho do spočiatku úzkeho kruhu perspektívnych ľudáckych intelektuálov. Po krátkej analýze štúdia teológie zamerlal svoju pozornosť na pražskú filozofickú fakultu a štúdium učiteľstva. Začal v Prahe a po zastávke v Krakove štúdium ukončil v Bratislave, kde sa aktívne zapojil do študentského života v prostredí katolíckej národne orientovanej mládeže. Spoznal sa tu s podobne zmýšľajúcimi študentmi a aktivizoval sa v politike, zatiaľ nie ako člen, ale ako silný podporovateľ ľudovej strany. Medzi ľudákmi sa svojou aktivitou zviditeľnil už v rokoch 1924 – 1925.

Dňa 9. novembra 1924 bolo v Bratislave založené Národné združenie slovenských akademikov. Napriek neutrálnemu názvu išlo o politické združenie národne orientovanej mládeže, ktoré sa netajilo ambíciou byť akousi kádrovou rezervou autonomistického hnutia.²⁸ Germuška bol zvolený za tajomníka združenia. V zozname členov výboru sa nachádzajú mená, ako napr. Július Stano, Martin Sokol, Gejza Medrický a Matej Huťka – všetko prominenti ľudáckeho režimu z rokov 1938 – 1945.²⁹ Germuška spoločne s predstaviteľmi strany už v tom čase rečnil na verejných akciách či už ľudovej strany alebo kresťanskej telovýchovnej organizácie Orol. Pamätné bolo jeho vystúpenie na veľkom bratislavskom zhromaždení ľudovej strany po úspešných voľbách v novembri 1925. Na zhromaždení rečnil Andrej Hlinka, ďalej traja skúsení poslanci, ktorí práve obhájili svoj mandát – Ferdiš Juriga, Florián Tománek a Jozef Buday, piatym rečníkom bol mladý Andrej Germuška.³⁰

V lete 1925 vyšiel v denníku Slováč Germuškov článok s názvom *Nové kroky*. Jednoznačne sa v ňom prihlásil k Hlinkovej politike a vysvetľoval svoje chápanie autonómie. Bolo zredukované v duchu hesla: Slovensko Slovákom! Obmedzovalo sa na populistické obviňovanie Čechov z ekonomického a sociálneho útlaku a vysťahovalectva Slovákov, pričom sa nevyhlo ani porovnaniu Čechov s Maďarmi. Vyzdvihlo riešenie Poliakov, ktorí „... *pri utváraní ich štátu* zrobili celkom múdrejšie. Z „*krolewstva*“ vyhnali Rusov, z *Poznaňska* vydurili Nemcov a *Galicie* vyhnali Rakušiakov a Čechov, (...) *povolali ľud z dedín a miest a prijali s radosťou každého kto bol Poliakom*.“³¹ V článku cítiť okrem obdivu k Hlinkovi, politickej naivite a mladíckej radikálnosti najmä Germuškovu

28 Program a ciele „Národného Sdruženia Slovenských Akademikov“. In: *Slovák*, 1924, roč. 6, č. 255, s. 1.

29 „Národné sdruženie slovenských akademikov“. In: *Slovák*, 1924, roč. 6, č. 256, s. 4.

30 SIDOR, Karol – VNUK, František: *Andrej Hlinka 1864 – 1938*. Bratislava 2008, s. 541. Informácia o zhromaždení a rečníkoch je aj v dobovej tlači, v ktorej ale medzi rečníkmi nie je uvedený J. Buday.

31 *Nové kroky*. In: *Slovák*, 1925, roč. 7, č. 127-a, s. 10.

obmedzenú osobnú skúsenosť vychádzajúcu z pomerov na chudobnom slovenskom vidieku a jeho polonofilstvo. Osvojil si ho počas štúdia v Krakove a sám sa považoval za jeho priekopníka v ľudovej strane.³²

V prvom období svojho života sa Germuška vnútorne stotožnil s ideologickými piliermi a programom ľudovej strany, v ktorej sa aktívne angažoval. Nevybočil pritom z myšlienkového rámca daného pôvodom v slovenskom dedinskom katolíckom prostredí. Okrem toho sa stal obdivovateľom a propagátorom poľskej kultúry,³³ z čoho pramenil príklon k slovanofilstvu. Jeho životná dráha sa podobá trajektórii viacerých príslušníkov rovnamej generácie, neskoršej politickej elity ľudovej strany dominujúcich v období slovenského štátu. Práve krátko po roku 1900 sa narodili členovia strany, ktorí určovali chod udalostí na prelome 30. a 40. rokov 20. storočia alebo prispeli k jej radikalizácii v 30. rokoch. Mnohí z nich pochádzali z okolia A. Hlinku alebo iných kňazských osobností strany. Najznámejším príkladom je Karol Sidor (1901 – 1953), ktorý mal blízko k samotnému Hlinkovi, bol považovaný za jeho nástupcu vo vedení ľudovej strany a bol taktiež známym polonofilom.³⁴ Okrem už vyššie spomínaných spolužiakov, členov výboru združenia akademikov, bol Germuškovým rovesníkom Alexander Mach (1902 – 1980), rovnako neúspešný poslucháč teológie. Neraz spoločne rečnili pri rôznych príležitostiach už ako študenti. V tridsiatych rokoch do roku 1938 Germuška často menil pôsobisko.³⁵ Kým Sidor a Mach si vtedy budovali svoje stranícke pozície, Germuška aktívne sympatizoval s politikou strany, no žil prioritne učiteľským povoláním a prekladmi poľskej literatúry. To bol pravdepodobne jeden z kľúčových dôvodov, prečo sa po nástupe ľudovej strany k moci už nedostal do najvyšších štátnych a straníckych funkcií. Hoci bol v prelomovom roku 1938 mimoriadne

32 Vo svojich zápiskoch spomína na jeden rozhovor s M. Sokolom z roku 1940: „... som mu nepovedal ani vtedy, ani nikdy, že ten spoločný štát (s Poľskom – doplnil M.P.) je moja idea, nie Sidorova...“. Viď: Archív Matice slovenskej Martin (ďalej A MS), f. Andrej Germuška 1902 – 1992 (2002), k. 1. Zápisky, s. 79.

33 Poľsko-slovenské vzťahy. In: *Slovák*, 1924, roč. 7, č. 122, s. 13. Klasická kniha. In: *Slovák*, 1927, roč. 9, č. 86, s. 24. Krakov – okno na sever. In: *Slovák*, 1931, roč. 13, č. 113, s. 4. Kultúrne sblíženie slovensko-poľské upevnené prekladom Sienkiewiczovej trilogie: Ohňom a mečom – Potopa – Pán Wolodyjowski. In: *Slovák*, 1932, roč. 14, č. 71, s. 10.

34 K Sidorovmu polonofilstvu, ktoré bolo minimálne v kultúrnej rovine staršie ako Germuškovo, viď: KÁZMEROVÁ, Ľubica – KATUNINEC, Milan: *Dilemy Karola Sidora*. Bratislava 2006, s. 59–75.

35 Pôsobil dva roky na gymnáziu v Trenčíne (1931 – 1933), rok na učiteľskom ústave v Prešove, dva roky na gymnáziu v Prešove, v roku 1936 bol preložený na gymnázium do Kežmarku, následne bol po roku preložený do Rimavskej Soboty, odkiaľ v roku 1938 počas mobilizácie narukoval do armády. Viď: A ÚPN, f. KE-V-716. Vlastný životopis A. Germušku z 25. 1. 1954.

politicky aktívny a ambiciózny, ambície sa mu nepodarilo naplniť úplne, ani osobné, ani politické. So stranickým prostredím nestratil kontakt, avšak ako naznačujú udalosti tohto obdobia, myšlienkovito ostával pri Hlinkovom odkaze a nevyvíjal sa v súlade s tými prúdmi, ktoré neskôr na prelome 30. a 40. rokov dominovali. Názorovo sa vzdŕžoval od väčšiny svojich súputníkov zo študentských čias. A to bol zrejme druhý dôvod nenaplnených ambícií. Jeho príklon k Hlinkovmu odkazu i nenaplnené ambície pripomínajú v niektorých črtách osud iného hlinkovca a polonofila de facto odstaveného v roku 1939 – Karola Sidora.³⁶

Názorové rozdiely prešli v prípade Germušku postupom času do zatrpknutosti a osobnej nevráživosti voči niektorým aktérom udalostí.³⁷ Typickým príkladom je Germuškov vzťah s Machom, ktorý bol v 20. rokoch zástancom fašizácie ľudovej strany a neskôr sa jeho meno stalo symbolom kolaborácie s nacistami. Germuška po celý čas ostával pevne na pozícii slovenského nacionalizmu a slovanofilstva, ktoré sa uňho na začiatku 40. rokov spájalo s odmietaním úzkeho spojenectva s nacistickým Nemeckom. Medzi Germuškom a Machom narastala nedôvera³⁸ a hádky kulminujúce v období slovenského štátu. Germuška bol iniciátorom zákona č. 166 zo 4. júla 1939 o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži. Nový zákon posilňoval pozíciu Tisa ako predsedu HSLS v garde,

36 Pomery si vo svojich pamätiach pozorne všimol a opísal Tido Gašpar: „*Môjmu oku neuniklo, že (Hlinka – doplnil M. P.) miloval republiku. (...) Jeho mládež však oslobodená spod jeho dozoru a necítiac viac na sebe uzdu jeho autority, neobmedzene pustila teraz svoj slovenský nacionalizmus do povážlivého rozletu. Ďurčanský, Kirschbaum, Huťka, Mach, Sokol už voľne lietali. Jedine Karol Sidor (...) zostáva najviac verný jeho odkazu. (...) Udalosti ho (Sidora – doplnil M. P.) jednoducho odsunuli z cesty.*“ Viď: GAŠPAR, Tido J.: *Pamäti / II*. Bratislava 2004, s. 92–93.

37 Samotný Germuška opisuje v zápiskoch problematické osobné vzťahy s celým radom ľudí, z ľudských politikov okrem Macha napríklad s poslancom M. Huťkom alebo ministrom G. Fritzom, ktorí obaja pôsobili na východnom Slovensku. Súviselo to pravdepodobne, rovnako ako časté presuny v zamestnaní v 30. rokoch, s jeho povahovými črtami. Jeden z leopoldovských spoluväzňov ho charakterizoval nasledovne: „*Jeho osobné vlastnosti, hlavne panovačnosť, autoritatívny postoj k diskusií, bigotnosť a do istej miery sebeckto ho robili v prostredí väznice nepríjemným spoločníkom. Jeho schopnosti boli na úrovni stredoškolského profesora so všetkými znakmi nepružnosti a dogmatickosti...*“ Viď: A ÚPN, f. KE-OP-9075. Agentúrna správa z 21. 6. 1962. Iný zdroj, kolega zo školy, mal podobný názor: „*Pramen se s ním snažil vycházet vždy v dobrém, neboť ho poznal jako svěhlavého, ctibázného člověka, který má neskrutné ambicie, nestrpí kritiku...*“ Viď: A ÚPN, f. KE-OP-9075. Agentúrna správa z 31. 8. 1962.

38 O Machovi si Germuška napísal: „*Predsa on a Karmasin štvli do vojny Slovensko proti Poliakom... (...) Vyhýbal som sa mu. Veď klamal väzňov, žeby mal z toho osobný zisk. Ja som ho lepšie poznal, ako všetci väzni do kopy. Ako minister mal podvodné metódy: do očí milo, priateľsky, za chrbtom zradne, podlo. To bol Mach!*“ Viď: A MS, f. Andrej Germuška 1902 – 1992 (2002), k. 1. Zápisky, s. 106.

a tým aj v prebiehajúcim mocenskom boji s pronemeckým krídlom strany reprezentovaným Machom.³⁹ Osobné spory potom vyvrcholili v novembri 1942 odstúpením Germušku z funkcie župana Pohronskej župy.⁴⁰

V polovici 30. rokov však rozpory neboli ešte také zjavné. Germuška sa podobne ako viacerí rovesníci v ľudovej strane radikalizoval a svoje politické presvedčenie neváhal nahlas konfliktne prezentovať, kvôli čomu nevedel získať stabilné pracovné miesto. Pred obecnými voľbami v roku 1932 vstúpil na zhromaždení národných demokratov v Trenčíne do polemiky s poslancom Milanom Ivankom.⁴¹ V čase pôsobenia na prešovskom gymnáziu v rokoch 1935 – 1936 sa s jeho menom spájali aféry s protičeskými nápismi na škole a anonymnými výhražnými listami českým profesorom. V prípade nápisov odsúdený nebol, pretože prípad spadal pod amnestiu. V prípade anonymných listov bol na základe grafologickej analýzy označený za ich autora, čo viedlo k vyšetrovaniu, domovej prehliadke a po nej k podozreniu z trestného činu úkladov o republiku kvôli údajnej snahe pripojiť Slovensko k Poľsku. Germuška výsledky vyšetrovania samozrejme odmietal a nakoniec ani nebol odsúdený.⁴² V celom prípade stoja za pozornosť dva detaily. Prvým je fakt, že riaditeľom gymnázia bol v tom čase Alexander Chrappa, ktorý sa v októbri 1938 po rozpustení volebného vedenia ľudákmi stal prvým vládnym komisárom mesta Prešov a Germušku si vybral za svojho poradcu. Druhým detailom je skutočnosť, že v jednom z anonymných listov sa popri protičeských prejavoch prvýkrát v spojitosti Germuškom objavil antisemitský obsah.⁴³

Vnútropolitická kríza v Československu z jesene 1938 a nástup ľudáckeho režimu akoby symbolicky opäť pootvorili Germuškovi dvere do vyšších poschodí politiky a priniesli nádej na naplnenie politických ambícií, aj pomocou kontaktov ešte zo študentských čias. Krízové udalosti ho zastihli v Rimavskej Sobote, odkiaľ počas mobilizácie narukoval do armády. Keďže Rimavská Sobota pripadla po Viedenskej arbitráži horthyovskému Maďarsku, bol Germuška po demobilizácii preložený do Prešova na učiteľskú akadémiu, ktorej sa stal do-

39 Bolo to Pyrrhovo víťazstvo, pretože do vnútropolitického mocenského boja zasiahlo doslova o pár dní nacistické Nemecko a Mach sa stal ministrom vnútra. Bližšie viď: BAKA, Igor: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava 2010, s. 192–196.

40 Germuška sa vzdal funkcie župana po tom, ako zistil, že ho Mach po predošlých nedorozumeniach nechal sledovať. Viď: A MS, f. Andrej Germuška 1902 – 1992 (2002), k. 1. Zápisky, s. 204.

41 Blamáž dr. Ivanku v Trenčíne. In: *Slovák*, 1932, roč. 14, č. 54, s. 2.

42 Vojenský historický archív Bratislava (ďalej VHA), f. Zemské vojenské veliteľstvo Košice (ďalej ZVV Košice), k. 22, inv. č. 32, č. j. Andrej Germuška – 95/2/81.

43 VHA, f. ZVV Košice, k. 22, inv. č. 32, č. j. Andrej Germuška – 95/2/81. Odpis anonymného listu profesorky Urbánkovej.

konca povereným riaditeľom.⁴⁴ Riaditeľské miesto získal vďaka tomu, že po nástupe ľudáckeho režimu boli zo Slovenska uvoľnení českí zamestnanci. Napĺňali sa teda jeho vlastné priania vehementne artikulované v článku už v roku 1925, i vyhrážky, kvôli ktorým bol vyšetrovaný v roku 1936.

V Prešove sa zapojil do „revolučných“ udalostí hneď po vyhlásení slovenskej autonómie v októbri 1938. Stal sa členom národného výboru, ktorý si uzurpoval moc na úkor volenej samosprávy. Po rozpustení samosprávy a vymenovaní vládneho komisára do čela mesta sa Germuška, ako už bolo spomenuté, stal členom poradného zboru vládneho komisára a neskôr (od mája 1939) sám približne rok zastával funkciu vládneho komisára.⁴⁵ Aktívne sa zapojil do budovania Hlinkovej gardy (v novembri 1938 získal pozíciu oblastného veliteľa),⁴⁶ a Hlinkovej mládeže (menovaný za miestneho veliteľa).⁴⁷

V prechodnom období nástupu ľudáckeho režimu a formovania slovenského štátu začali stranické a administratívne funkcie splývať. Počet členov strany začal najmä z konjunkturalistických dôvodov rýchlo stúpať a k novým členom sa na jeseň 1938 zaradil aj Andrej Germuška.⁴⁸ Do HSLS vstúpil vo chvíli, keď sa na jednej strane začala naplno prejavovať nevraživosť voči Čechom, Maďarom a narastal antisemitizmus, ktorý vo veľmi krátkom čase prerástol do konkrétnych protižidovských opatrení a vyvrcholil účasťou ľudáckeho režimu na holokauste, no na druhej strane sa začala po rokoch v opozícii ukazovať možnosť z členstva strany profitovať. Germuška v straníckej hierarchii stúpál. Stal sa predsedom najprv miestnej, potom i župnej organizácie strany (v roku 1940) a neskôr postúpil do straníckej centrály ako zástupca generálneho tajomníka HSLS (1941 – 1942).⁴⁹

Členstvo v strane prinášalo v nastupujúcom režime výhody a pre Germušku bolo podmienkou na to, aby bol zaradený na jednotnú kandidátku ľudovej strany vo voľbách do snemu zriadeného v rámci realizácie ústavného zákona č. 299/1938 Sb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny.⁵⁰ Na kandidátke bol na

44 A ÚPN, f. KE-V-716. Vlastný životopis A. Germušku z 25. 1. 1954.

45 PEKÁR, Martin: Prešov 1938 – 1945: kapitoly z dejín mesta a jeho obyvateľov. In: *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel III. (1938 – 1941)*. Prešov 2011, s. XIX–XX a XXIX–XXXI. PEKÁR, Martin – TOKÁROVÁ, Zuzana: Výmenny mestských politických elit na Slovensku po páde medzivojnovnej československej demokracie (Prešov, 1938 – 1944). In: *Studia Historica Nitriensis*, 2019, roč. 23, č. 1, s. 144–157.

46 A ÚPN, f. KE-V-716. Protokol o výpovedi z 3. 3. 1954.

47 Menovania. In: *Nová mládež*, 1939, č. 1 (apríl), s. 28.

48 A ÚPN, f. KE-V-716. Vlastný životopis A. Germušku z 25. 1. 1954.

49 PEKÁR, Martin: *Východné Slovensko 1939 – 1945*. Prešov 2007, s. 61–70.

50 K priebehu a charakteru voľieb viď: NIŽŇANSKÝ, Eduard: Voľby do Snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: Nižňanský, Eduard: *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava 2010, s. 59–91. PEKÁR, Martin: Volebné právo a volebný systém na Slovensku v rokoch 1938 –

24. mieste, fakticky zaručujúcom za daných okolností zisk poslaneckého mandátu. V decembri sa teda po sporných voľbách stal poslancom autonómneho snemu, ktorý sa neskôr plynulo bez ďalších volieb pretransformoval na zákonodarný zbor slovenského štátu. Bola to Germušková spoločensky a politicky najvyššia dosiahnutá pozícia.⁵¹ Vzhľadom na miesto snemu v politickom systéme prinášala spoločenské postavenie a možnosti, nie však významný podiel na politickej moci.⁵² Mandát poslanca Germuška aktívne vykonával až do ukončenia činnosti snemu, hoci v roku 1944 čelil hrozbe odvolania po tom, ako odmietol obsadiť miesto mešťanostu Prešova získané v straníckych voľbách.⁵³ Vtedy mu pomohol jeho dlhoročný priateľ, predseda snemu M. Sokol.⁵⁴

Rok 1938 teda Germuškovu priniesol významný posun v pracovnej kariére, keď sa po rokoch sťahovania stal povereným riaditeľom školy, dokonca „doma“ v Prešove. Stal sa tiež predstaviteľom samosprávy a príslušníkom lokálnej politickej elity s významným podielom na moci, zvýraznenej bleskovou straníckou kariérou a mandátom poslanca. Nič z toho by samozrejme nebolo možné bez otvorenej podpory ľudáckeho režimu, aktívnej participácie na politickom živote a súhlasu so základnými ideologickými východiskami režimu, s výnimkou podpory úzkeho ideologického a vojenského spojenectva s Nemeckom, kvôli čomu sa dostal do spomenutého konfliktu s Machom a neušlo to ani pozornosti Nemcov.⁵⁵

Sprivedným javom Germuškovho spoločenského vzostupu bol radikálny nárast príjmu spojený tak s výkonom spomenutých, verejne známych funkcií, ako aj s menej transparentnými benefitmi, ako napr. členstvom v dozorných radách podnikov. Už v roku 1940 po necelých dvoch rokoch od nástupu ľudáckeho režimu si Germuška, donedávna obyčajný stredoškolský učiteľ bez stabilného miesta, mohol dovoliť kúpiť (od židovskej majiteľky) pozemok v širšom centre Prešova a zadať (firme židovského majiteľa) zákazku na výstavbu vily. Tieto podozrivé skutočnosti monitorovali nemecké orgány, ktoré zmapovali

1945. Historické súvislosti. In: *Volebné zákonodarstvo v Slovenskej republike (doterajší vývoj, aktuálny stav, príčiny a dôsledky)*. Košice 2014, s. 53–67.

51 Od jesene 1941 približne rok zastával aj funkciu župana Pohronskej župy.

52 Bližšie viď: PODOLEC, Ondrej: *Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava 2017, s. 41–77.

53 SCHVARC, Michal: *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944 (od autonómie po Povstanie)*. Bratislava 2006. Dokument č. 18, s. 383–386. Tiež: A MS, f. Andrej Germuška 1902 – 1992 (2002), k. 1. Zápisky, s. 30.

54 Na čo sa čaká? In: *Gardista*, 1945, roč. 7, č. 4, s. 3. PODOLEC, Ondrej: *Prvý slovenský parlament...*, s. 48.

55 Viď napr. Bundesarchiv Berlin (ďalej BAArch), f. R70-Slowakei/242. Správy 26. 7. 1941 a 5. 10. 1944.

i jeho ďalšie príjmy. Mohli v tom čase dosahovať výšku nad 20 tisíc korún mesačne.⁵⁶ Išlo o mimoriadne vysoký príjem porovnateľný s platom prezidenta republiky, stanovený zákonom č. 264/1939 Sl. z. vo výške netto 250 tisíc korún ročne.

Integrálnou súčasťou ľudáckeho režimu bola protizidovská politika vedúca k holokaustu. Kľúčovým komponentom tejto politiky bola arizácia židovského majetku. Najmä v rokoch 1939 – 1942 predstavovala rozhodujúci faktor sociálnej mobility jednotlivcov či sociálnych skupín. Z pohľadu židovskej komunity prispela k jej sociálno-ekonomickej marginalizácii ako predstupňu deportácií a vyvražďovania Židov počas holokaustu.

V procese arizácie mali rozhodovaciú a kontrolnú kompetenciu exponenti režimu na rôznych jeho úrovniach, preto práve sonda do procesu arizácie vhodne prepája otázku sociálnej mobility v prostredí ľudáckej politickej elity a holokaustu na Slovensku. Germuška bol exponentom režimu, zástancom protizidovskej politiky, zúčastňoval sa na nej, osobitne na procese arizácie tak v politickej, ako aj osobnej rovine. Robil to na základe nadobudnutého vnútorného presvedčenia o jej správnosti, zakorenenej v tradičnom „ľudovom“ i súdobom ľudáckom antisemitizme, ktorý E. Nižňanský považuje za autochtónny.⁵⁷ V prípade Germušku sa antisemitizmus v zachovaných verejných vystúpeniach či úradných dokumentoch v priamej podobe takmer nevyskytuje, avšak je bez zahmlievania prítomný v jeho osobných zápiskoch z povojnového obdobia, dokonca s rasovým podtónom narážajúcim pri židoch na „spoločnú krv“.⁵⁸

V politickej rovine Germuška pracoval ako stranícky nominant počas svojho pôsobenia na generálnom sekretariáte HSLS v zmiešanej slovensko-nemeckej komisii pri Ústrednom hospodárskom úrade, ktorá dozerala na záujmy nemeckej menšiny v procese arizácie. Tu využíval všetky možnosti, aby pri zdánlivej podpore nemeckých záujmov boli v konečnom dôsledku a v súlade s národno-kresťanským svetonázorom, schvaľujúc arizáciu ako takú, cez nepriame intervencie uprednostňovaní slovenskí arizátori.⁵⁹ V osobnej rovine on

56 BAArch, f. R70-Slowakei/242. Germuška, Andreas. Poznámka v spise z 27. 8. 1940. Germuška neskôr zastával ešte členstvo v orgánoch elektrárenských spoločností.

57 E. Nižňanský píše o autochtónnom antisemitizme obsahujúcom kresťanskú, národnú, hospodársku a politickú rovinu. Každá z nich bola prítomná v protizidovskej rétorike HSLS. Bližšie viď: NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Politika antisemitizmu...*, s. 31–32.

58 „...dával sa na mňa (spoluväzeň – doplnil M. P.), ako niektorá z tých sôch v kaplnkách na prešovskej kalvárii, čo sa vysmieva z Ježiša, alebo pluje Naňho. Na dne môjho srdca sa ozval hlas: Pozor, udavač Žid!“ Viď: A MS, f. Andrej Germuška 1902 – 1992 (2002), k. 1. Zápisky, s. 17.

59 NIŽŇANSKÝ, Eduard – PSICOVÁ, Katarína: *Antisemitizmus a holokaust na Slovensku v dokumentoch nemeckej proveniencie 1938 – 1945*. Banská Bystrica 2021. Dokumenty č. 94 a 95,

sám ako stranický funkcionár nemohol priamo nadobúdať židovský majetok, ale zachované spisové materiály Ústredného hospodárskeho úradu dokazujú, že na arizácii domového majetku v Prešove sa v roku 1940 podieľal jeho blízky príbuzný (brat).⁶⁰ Takáto skrytá arizácia prostredníctvom príbuzných mala znaky korupcie a bola, samozrejme, v rozpore so záujmami režimu.⁶¹

Záver

Osobnosť, svetonázor a konanie Andreja Germušku boli od mladosti formované ľuďmi a ideami z prostredia Slovenskej ľudovej strany, ktoré korešpondovali s osobnou skúsenosťou z domáceho prostredia. Jeho myšlienkový a hodnotový svet bol prirodzene spätý s katolíckou vierou, príklonom k nacionalizmu a antisemitizmu. Prostredie ľudovej strany a jej politická kultúra, resp. kultúrne vzorce tvorili rámec, do ktorého intenzívne zapadol už v ranej mladosti a profitoval z neho mocensky i finančne najmä po rozpade československej demokracie a vzniku slovenského štátu.

Činnosť Germušku na jeseň 1938, v ktorej zúročil svoje predošlé politické aktivity a kontakty vychádzajúce už z vlastnej ľudáckej minulosti, bola kľúčová tak z pohľadu zmeny sociálneho statusu, ako aj príjmov. V rámci zmeny sociálneho statusu zaujal viacero spoločensky významných pozícií – riaditeľ školy, poslanec, župan, funkcionár vládnucej strany. Hoci sa pohyboval „len“ na druhej až tretej úrovni hierarchie, bol v bežnom a neraz priateľskom kontakte s najvyššími predstaviteľmi štátnych a stranických štruktúr. Reprezentoval navonok štát i stranu. V rámci svojho poľa pôsobnosti sa zúčastňoval na politickej práci, zákonodarnom, kontrolnom a rozhodovacom procese, pričom v ňom mal určitú mieru autonómie, a preto po páde režimu niesol svoj podiel trestnoprávnej a nesie tiež podiel morálnej zodpovednosti za udalosti spojené s rokmi 1938 – 1945.

s. 259–265. K činnosti komisie viď: HLAVINKA, Ján: „*Kapitál má slúžiť národu...*“ Korupcia v arizácii podnikového majetku na Slovensku. In: Šoltés, Peter – Vörös, László a kol.: *Korupcia*. Bratislava 2015, s. 393–394.

60 Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), f. Ústredný hospodársky úrad, inv. č. 28, k. 22. Menovanie dočasného správcu Bartolomeja Germušku. V správe Štátnej bezpečnosti z 15. 4. 1959 je tiež zmienka, že židovský majetok arizoval aj druhý brat (Anton Germuška), avšak to sa zatiaľ nepodarilo overiť. Viď: A ÚPN, f. KE-OP-9075.

61 Bližšie viď: KAMENEC, Ivan: Fenomén korupcie v procese tzv. riešenia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Šoltés, Peter – Vörös, László a kol.: *Korupcia*. Bratislava 2015, s. 342–369.

Germuškov nadobudnutý spoločenský a mocenský status umožnil aktívnu účasť na protižidovskej politike. Pri zastupovaní záujmov štátu v procese arizácie konal v súlade so svojim vnútorným národným a náboženským presvedčením. Viedlo to, paradoxne, k nesúlade medzi jeho konaním a záujmami režimu, čo vyvolávalo spory s niektorými predstaviteľmi režimu a nevraživosť nemeckých úradov. Nevyhol sa ani osobnej účasti na arizácii židovského majetku v Prešove, hoci len nepriamo.

Analyzovaný prípad plasticity ukazuje, bez ohľadu na konkrétneho aktéra, ktorý bol „produktom“ svojej doby, to, ako sociálne prostredie a politika formujú hodnoty, myslenie a konanie jednotlivca, a ako kombinácia sociálnej mobility s penetráciou do prostredia ľudáckej politickej a straníckej elity vytvorila konkrétnemu jednotlivcovi možnosť aktívneho zapojenia do protižidovskej politiky, a teda v konečnom dôsledku do určovania podoby holokaustu. Analyzovaný prípad tiež potvrdzuje, že sociálna stratifikácia spoločnosti je mnohorozmerná a sociálna mobilita multifaktorová, pričom jednotlivci spravidla nemajú počas svojho života konštantnú trajektóriu jej vývoja.

POUŽITÉ ZDROJE

Pramene

Archívne pramene

Archív Matice slovenskej Martin

Andrej Germuška 1902 – 1992 (2002)

Archív Ústavu pamäti národa Bratislava

KE-OP-9075

KE-V-716

Bundesarchiv Berlin

R70-Slowakei

Slovenský národný archív Bratislava

Ústredný hospodársky úrad

Vojenský historický archív Bratislava

Zemské vojenské veliteľstvo Košice

Publikované pramene

NIŽŇANSKÝ, Eduard – PSICOVÁ, Katarína: *Antisemitizmus a holokaust na Slovensku v dokumentoch nemeckej proveniencie 1938 – 1945*. Banská Bystrica 2021

Pamätná kniha mesta Prešova. Diel III. (1938 – 1941). Prešov 2011

SCHVARC, Michal: *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944 (od autonómie po Povstanie)*. Bratislava 2006

Periodiká

Gardista

Nová mládež

Nové Slovensko

Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé

Slovák

Slovenský zákonník

Pamäti

GAŠPAR, Tido J.: *Pamäti / II*. Bratislava 2004

SIDOR, Karol: *Vatikánsky denník I*. Bratislava 2011

Literatúra

BAKA, Igor: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava 2010

BARTLOVÁ, Alena: Hlinkova slovenská ľudová strana. In: Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kol: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*. Brno 2005, s. 833–860

BYSTRICKÝ, Valerián: *Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939*. Bratislava 2014

ČECHOVÁ, Ivana – ONDRIA, Erik – KREMPASKÁ, Veronika – DULIN, Peter: *Župčany v premenách času*. Župčany 2018

ČIŽMÁR, Marián: Štefan Onderčo. In: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava 2000, s. 1011

DRÁBIK, Jakub: Pomalé prekračovanie tradičných mezí. Fašizmus v prvej ČSR jako metodologický problém české, slovenské a československé historiografie z hľadiska historiků „nového konsenzu“. In: *Soudobé dějiny*, 2022, roč. 29, č. 2, s. 381–414

- GRIFFIN, Roger: The Palingenic Core of Fascist Ideology. Dostupné na: <https://www.libraryofsocialscience.com/ideologies/resources/griffin-the-palingenic-core/> (13. 8. 2024)
- HERTEL, Maroš: Rozpory v HSLS v 20. rokoch 20. storočia. In: *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Zost. Letz, Róbert – Mulík, Peter – Bartlová, Alena. Martin 2006, s. 181–195
- HLAVINKA, Ján: „Kapitál má slúžiť národu...“ Korupcia v arizácii podnikového majetku na Slovensku. In: Šoltés, Peter – Vörös, László a kol.: *Korupcia*. Bratislava 2015, s. 374–416
- HOLEC, Roman: *Hlinka – Otec národa?* Bratislava 2019
- HORSKÝ, Jan: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha 2009
- HRUBOŇ, Anton: *Alexander Mach. Radikál z povolania*. Bratislava 2018
- HRUBOŇ, Anton: Slovenský fašizmus. In: Hruboň, Anton a kol.: *Fašizmus náš slovenský*. Bratislava 2021, s. 17–174
- HRUBOŇ, Anton: Politický jazyk Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a jeho premeny. In: *Ludácka čítanka*. Ed. Hruboň, Anton. Bratislava 2019, s.15–24
- HRUBOŇ, Anton: Prečo slovenská historiografia a spoločnosť potrebujú novú paradigmu európskeho fašizmu? Poznámky (nielen) k monografii Jakuba Drábika Fašizmus. In: *Historický časopis*, 2020, roč. 68, č. 2, s. 335–351
- JANAS, Karol: *Súd s okresným náčelníkom*. Trenčín 2024
- KAMENEC, Ivan: Fenomén korupcie v procese tzv. riešenia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Šoltés, Peter – Vörös, László a kol.: *Korupcia*. Bratislava 2015, s. 342–369
- KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991
- KAMENEC, Ivan: Politický systém a režim slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: Kamenec, Ivan: *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava 2000, s. 63–81
- KÁZMEROVÁ, Lubica – KATUNINEC, Milan: *Dilemy Karola Sidora*. Bratislava 2006
- LENČEŠOVÁ, Michaela: The Concept of “Nation” and “National Community” in the Thinking of Štefan Polakovič: A Case of the Nazi Idea of Volksgemeinschaft Spread within Slovak Catholic Nationalism. In: *Forum Historiae*, 2022, roč. 16, č. 1, s. 69–87
- LETZ, Róbert: Die römisch-katholische Kirche in der Slowakei in den Jahren 1918–1938. In: *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der Slowakei im 20. Jahrhundert*. Hg. Zückert, Martin. Göttingen 2024, s. 147–186
- LETZ, Róbert: Hlinkova slovenská ľudová strana. (Pokus o syntetický pohľad.) In: *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Zost. Letz, Róbert – Mulík, Peter – Bartlová, Alena. Martin 2006, s. 12–108

- LORMAN, Thomas: *The Making of the Slovak People's Party*. London; New York 2019
- MAGNÚSSON, Sigurður Gylfi – SZIJÁRTÓ, István M.: *What is Microhistory? Theory and Practise*. London; New York 2013
- Microhistories of the Holocaust*. Eds. Zalc, Claire – Bruttman, Tal. New York; Oxford 2017
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku 1938 – 1945*. Banská Bystrica 2016
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: Voľby do Snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: Nižňanský, Eduard: *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava 2010, s. 59–91
- NOAKES, Jeremy: Regional and Local Perspectives on Nazism. In: *German History*, 1995, roč. 13, č. 3, s. 388–397
- PEKÁR, Martin: Prešov 1938 – 1945: kapitoly z dejín mesta a jeho obyvateľov. In: *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel III. (1938 – 1941)*. Prešov 2011, s. XVII–LIV
- PEKÁR, Martin: Replacement of Municipal Political Elite as a Tool for Seizing Power and Consolidating an Authoritarian Regime in Slovakia 1938–1940. In: *The City and History*, 2020, roč. 9, č. 1, s. 93–111
- PEKÁR, Martin: Volebné právo a volebný systém na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Historické súvislosti. In: *Volebné zákonodarstvo v Slovenskej republike (doterajší vývoj, aktuálny stav, príčiny a dôsledky)*. Košice 2014, s. 53–67
- PEKÁR, Martin: *Východné Slovensko 1939 – 1945*. Prešov 2007
- PEKÁR, Martin – TOKÁROVÁ, Zuzana: Výmeny mestských politických elít na Slovensku po páde medzivojnovnej československej demokracie (Prešov, 1938 – 1944). In: *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 1, s. 144–157
- PODOLEC, Ondrej: *Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava 2017
- RIGOVÁ, Viktória: *Mládež nad priepasťou*. Bratislava 2022
- ROLKOVÁ, Natália: Smerovanie Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1905 – 1939 na podklade jej programových dokumentov. In: *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Zost. Letz, Róbert – Mulík, Peter – Bartlová, Alena. Martin 2006, s. 162–180
- SAUNDERS, Peter: *Social Class and Stratification*. London; New York 1990
- SEDLÁK, Imrich: *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin 2012
- SIDOR, Karol – VNUK, František: *Andrej Hlinka 1864 – 1938*. Bratislava 2008
- SOROKIN, Pitirim A. *Social and Cultural Mobility*. Glencoe, IL 1959
- SZABÓ, Miloslav: Hitler's Priests in Slovakia? On the Convergence of Catholicism and Fascism in Nazi "New Europe". In: *Soudobé dějiny*, 2022, roč. 29, č. 3, s. 691–723

SZABÓ, Miloslav: *Od slov k činom*. Bratislava 2014

ŠUSTROVÁ, Radka: *Zastřené počátky sociálního státu*. Praha 2020

TOKÁROVÁ, Zuzana: *Slovenský štát: režim medzi teóriou a politickou praxou*.
Košice 2016